

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1900

TARTALOM.

	Lap
Arany balladaforrásai (I. közl.) <i>Dr. Zlinszky Aladár</i>	1
Fessler hatása Kisfaludy Károlyra. (I. közl.) <i>Dr. Viszota Gyula</i>	31
Német siralmas énekek gróf Zrínyi Miklós halálára 1664-ből. <i>Dr. Bleyer Jakab</i>	45
Katona »Bánk bán«-jának egy helyéhez. <i>K. L.</i>	56
Arany »Hegedű«-jéről. <i>Waldapfel János</i>	57

Adattár :

Színészettörténeti adatok (I. közl.) <i>Dr. Ferenczy Zoltán</i>	59
Nadányi János történetíró életéhez. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	66
Kalászat a pannonhalmi kéziratából. (I. közl.) <i>Dr. Récsy Viktor</i>	80
Adatok Szalkay Antal élete történetéhez. <i>Dr. Illésy János</i>	87
Az 1825-ki diéta alkalmatosságával. <i>Benkó Imre</i>	96
Lugossy József levele Révész Imréhez. <i>Révész Kálmán</i>	101
Két középkori latin verszet régi magyar fordítása. <i>Katona Lajos</i>	102

Ismertetések. Bírálatok.

Reich. Hungarian Literature. London, 1898. <i>D.</i>	119
Varga Damján. Kódexeink Mária-siralmi. Budapest, 1899. <i>c.</i>	120
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	124

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős

Szerkesztő lakása : *Halas.*

ARANY BALLADAFORRÁSAI.

Első közlemény.

I.

Az irodalmi hagyományok. A ballada Arany előtt.

Arany már a fejlődés magas fokán találta a balladát. Midőn első kísérletei 1847—48-ban megjelentek, már több mint harmincz év telt el azóta, hogy Kölcsey *A magyar dámák kalendáriumá-*ban 1814-ben kiadta az első magyar balladát: *Rózát*.

A műballada abból az irodalomból került hozzánk, a melyben először jutott jelentős kifejlődésre: a német irodalomból. Percy ballada gyűjteménye és Macpherson Ossiánja német földön termettek meg nemes gyümölcseiket, miután Herder lángesze korszakos fontosságukat kifejtette. E költemények új életet vittek a XVIII. század mesterkéltségre, színevesztett moralizáló irodalmába. A skótok és angolok közt folyt harcok véres eseményei, hőstettek, kalózkodások, hányatásai, rablók kalandjai, boldogtalan szerelmek és vétkek voltak a skót vallások lantjának tárgyai: az északi táj zordon színezése, a környezettel küzdő lakóinak komor világnézete, erőszakos szívüknek indulatai. Ossiánban a vidék rejtelmes titokzatosága ragadta meg a képzeletet, hőseinek határozatlan ködalakjai, kik mint megannyi árnyak lebbennek tova, a hanyatló gael nép megható sorsa, a dalos királyfi érzékeny, szomorú éneke. Mily más hangok, mint a rationalis világfelfogás addigi rideg termékei; e subjectiv érzések és hangulatok, e lüktető, refrénes, határozatlan ritmusok s a classicismus hideg típusai, kimért szabályos versalakjai!

Bürger balladáit Klopstock nemzeti irányához csatlakozva nyitják meg az új világot. A göttingai ifjú költőcsapat fordul el először Gottsched és Wieland francia classicismusától s juttat nagyobb teret érzésnek és képzeletnek, megalkotva a Sturm és Drang korát, melyet mintegy praeromanticismusnak, korai romantikának nevezhetünk. Bürger Lenorája fajkép gyanánt tünteti fel ez irány jellemvonásait: a tárgyat, abból a talajból, melyet oly buján termékenyít a népképzelet üdesége, az indulatok nyers háborgását, a kísérletes, rémes elemet és — a régi moralizálást is. Bürger egyéb balládái is az érzelmek több-kevesebb hullámvázát vagy sentimentalitás ellá-

gyulását mutatják: az érzésskálának elég gazdag, bár meglehetősen merev fokozatát. Goethe és Schiller költészetében a Sturm és Drang heve mintegy a görög classicismus harmoniájában nemesül meg, de a német classicismus is megőríz bizonyos romantikus elemeket. Schiller nagyrészt középkori tárgyakat dolgoz fel románczaiban, Goethe éji balladáit, mysticus tündérei, Mignonja pedig nyilván romantikus alkotások.

A romantika főcélja mindenütt egy volt: az érzelmet ültetni az észnek oly sokáig bitorolt trónjára. Kant megvonta a tiszta ész határait s Fichte és Schelling megalapították az érzés és képzelet filozófiáját. A német költészetnek ugyanez utat kell megtennie! A romantika többi sajátsága ez alapelvből már önként következik. Kitérül a szív egész kincseshányájára; de nemcsak a nagy és tiszta indulatok, mint addig, hanem a kebel egész titkos világa, homályos, határozatlan, rejtelmes érzései, az emberi képzelet csodás szárnyalása. Nemcsak a nap alatt van élet, nem is az a szebb, érdekesebb, melyet sugarai megvilágítanak, hanem az éj élete: az álmok és kísértetek ismeretlen világa. A lélek az éjben, a sötétben mélyed igazán magába, ábrándjai, aggodalmai, titkos borzalmi ekkor ébrednek, voltaképp ekkor ismer magára, ekkor érzi valóban én-jét. A külvilágnak, a tevékeny, zajos, gondolkodó és cselekvő életnek ezer nyűgéből kibontja szárnyait s az éj halk fuvalmain tova száll ismeretlen világok felé. Az ember lényege: érzésvilága, ebben vagyunk igazán emberek. A német romantika egészen az egyén e belvilágába merül s az étellel megszakit majd minden közösséget. Az élet oly rideg és józan, a költészet oly ábrándos és eszményi: útjaik és céljaik kiegyeztetetlenek. Csak egy mozzanat jelzi e beteges világnézetben mintegy az életre irányuló törekvést: a vágy, a romantika egyetlen életnyilvánulása. De a vágy határozatlan érzés s a romantikus költő sem visz valódi tartalmat belé, nem mutat világos cél eléje. Vágy általában az eszményi, a tökéletes, az égi után, a mi talán nem is létezik, talán el sem is érhető: *vágy az ideál után*. Ez az egy küzdelem mozgatja a romantikus lelket: a homályos vágyakozás, az ábrándos epedés, a tiszta, de reménytelen törekvés.

Az ily érzékeny, ábrándos, epedő lélek nem érzi jól magát a jelenben. Vissza kell térnünk ahhoz a korhoz, melyet nem rontott meg az ész uralma, midőn még nem alakította át a világot három fő vívmánya: a renaissance, a classicismus tudós műveltsége, a reformatio, az ész e zord vallása és a fölvilágosodás, s nyomában a francia forradalom, az alkalmazott logikának e szörny-szüllötte. A szív akkor mélyen és igazán érzett, a képzelet szabadon és merészen csapongott. Az emberek csak a középkorban tudtak igazán lelkesedni, szeretni és gyűlölni; a lélek legnemesebb virágai ekkor álltak díszükben: vallás, vitézség, szerelem. A protestáns Németország a katholicismus-ért kezd rajongani: csak ez a vallás volt a szív és fantázia vallása, csak ez volt képes kielégí-

teni az emberi kebel mély és őszinte követelményeit, csak ebben volt költészet! Schleiermacher tudományosan is igazolja, hogy mint a lelki életnek középpontja az érzés, azonképen a vallásos érzés minden igaz érzésnek alapja; ez pedig csak a katolicizmusban lehetséges. A romantikusok egyre másra térnek át a katolikus vallásra, élükön az iskola fejével, Schlegel Frigyessel. A középkornak e szempontokból való felfogása és tanulmánya egyre jobban éleszti a lelkesedést iránta. A költészet hősei lovagok, szerzetesek, lantosok, várkisasszonyok lesznek. A nemzeti öntudatra ébredés összevág a lélek aestheticai és morális követelményeivel s a politikában is fölmerül egyre erősbödő hatással ama nézet, hogy a középkor szervezete volt a lehető legjobb, vissza kell térni a császári és pápai kettős kormányformához. Az ész összes vívmányait csőd fenyegeti s a reactio nem késik kiaknázni az elmék illetén fordulását. Kétségtelen, hogy Németország szomorú politikai viszonyai is támogatták a lelkeknek e más, szebb világba való sóvárgását. Ez évek a német nemzet megaláztatásának évei. A jénai csatában 1806-ban elveszett minden, egész Poroszország Napoleon lábai előtt hevert. De a császárok segítségével Franciaország ellen küzdeni annyit jelentett, mint a reactiót juttatni győzelemre a népszabadság vívmányai ellen. Fichte hiába rázta fel beszédeivel a német nemzeti önérzetet: Németország politikai függetlensége szellemének rabságával volt egyértelmű. E nemzedéknek volt hitvallása a romanticismus.

Kölcseyt úgy tanulmányai, mint Kazinczy hatása a német irodalomhoz csatolták. De nem az eszményeknek ama derűs kultusza vonzotta, melyet Kazinczy ápolt, hanem a romantikus, borongó kedélyköltészet. Ebben már Kisfaludy Sándorra, a magyar praeromanticus regélőre támaszkodhatott. A romantika vágyódása, epekedése, homályos indulatai: ez a Kölcsey világa; ebben fogának gondolatai s tolnak sokhúrú, finom lantjára. Balladái mind epedő sejtelmes vágyat énekelnek: a szerelemnek, e legfőbb indulatnak odaadó, édesbús érzését. Személyei egészen belévesznek ez érzelembe, rajta kívül nincs élet számukra, s készséggel halnak, ha hiába küzdtek érette. Életüket ez a vágy teszi; csak érzésben élnek érzésért s a világot bejárják, hogy felleljék eszményi természet, a romantika bűvös illatú, kék virágát, két mélyérzésű, ábrándos szív összedobbanását.

Forgács András zászlói alá siet a pogány ellen küzdeni, mikor megtudja, hogy *Róza* mást szeret: örök hűséget fogadott elhunyt vőlegényének. *Szép Lenka* nem retteg hullámot és szelet, hogy eljusson kedveséhez, ki a túlpartra várja remegő szívvel: a habokba vesznek mindketten. Míg *Róza* némileg Schiller Toggenburg lovagjára, ez annak Hero és Leander című költeményére emlékeztet, csakhogy Kölcsey egészen megfosztotta konkrét vonatkozásaitól. Schillernél a történet tisztán áll előttünk: a Hellestosban játszik, a két szerelmezt atyjuk haragja választja el,

Költseynél nem tudjuk meg egyesülésük akadályát: csak szerelmük, vágyuk és haláluk megy végbe előttünk, csak az érzések játékát szemléljük, a körülmények sejtelmes ködbe burkolódnak, Ugyane halvány színek uralkodnak *Endymion* regéjében is. A kariai pásztor szerelme Luna iránt a görög mythológiában is egyike a légiesebb regéknek, Kölcsey elemében érzi magát e holdsugaras világban és fényes technikával rajzolja a pásztor hév epedését és Luna biztató rejtelmes válaszát. A mű epikai tartalma egészen fel is olvad a lírai hangulatok eszményi finomságában. A *Remete* történetére is álomszerű titokzatosság borul. E ballada alkalmasint Bürger *Gaurock testvér és a zárándok* című költeményére vezethető vissza. Kölcsey hasonlóan bánt vele, mint Schiller Hero és Leanderével: idealis abstractiókká olvasztotta világos körülményeit. A német költeményben az ifjú szerelmi bánata miatt vonul kolostorba s itt találja meg kedvese, ki nem ismer ugyan rá, de szavai által szerelméről, hűségéről oly fényes tanúságot tesz, hogy az épen próbaévé tölthető ifjú felderíti a titkot, a lány ráismer s boldogan egyesülnek.¹ Költseynél meghal a kedvesét kereső lány s a remetévé lett ifjú csak ekkor ismer rá, nincs más hátra, csupán hogy eltemesse. A vonatkozásoknak, a motivumoknak e félhomálya teszi e költeményeknek egész levegőjét, az éj és árny színei uralkodnak bennük, az alakok csak meglebennek bizonytalan körvonalakkal és sejtelmes cselekvésük, finom lelkiviláguk csupán az érzések bizonyos leszűrődését hagyja bennünk vissza véghatásként; cselekvény, eszme mind háttérbe szorul, sőt a nagyobb érzelmi megindulások is. Valamivel világosabb a helyzet *Doboziban*, melyet *Kisfaludy Sándornak Dobozai és hitvese* című költeménye nyomán dolgozott Kölcsey, mintegy meg akarva mutatni, miként lehet költői elbeszélést a ballada szűkebb formájába szorítani és gyorsabb haladásra kényszeríteni. Az odaadó szerelem indítékán fordul meg itt is a cselekvény s a nőnek — a ki nincs megnevezve — hosszú szónokias beszédében lel kifejezést. Épen így csak látszólagos a gyors menet a *Vérményeközben*, az érzelem rajza s a retorikai elem itt is nagy tért foglal, de a jól választott forma s a kitűnő, szabatos verselés némileg ellensúlyozzák. Tárgya ennek is az önfeláldozó szerelem. László elesik a bösz Hasszán és pogány vitézeinek csapásai alatt s Lilla, ki a harcza követte, utána megy a halálba is: átdőfi keblét. Hulló liliom a gőzölgő vértengerben, melyet a pogány kiontott. Hasszán mintegy e mártirhalálon megborzadva hajt vissza Szigetvárra. A keresztyén erkölcsöknek ez a fensége a pogánynyal szemben, az elnyomottnak büszke öntudata a zsarnok önkény ellen, mely balladáinkban ismételten előfordul s melyet Arany a Szondi két apródjában oly tökéletes művészettel kifejtett, itt már megvan elemeiben. Kölcsey balladait 1811—1826 közt írta, később

¹ V. ö. Esztegar L. A magyar műballada kezdete 19 l.

még csak 1833-ban és 1836-ban írt egyet-egyét. Az utolsóban, az *Éjtemetés*-ben ugyanazt a tárgyat dolgozta fel, melyet akkoriban szónoklatban is fejtegetett: a gyermekgyilkos nő problémáját. Rövidsége, hézagossága, rémesebb színei is megkülönböztették régebbi balladáitól.

De csak tárgyra és hangulatra egyez-e Kölcsey balladaköltészete ekképpen a német romantikával? Nincs-e a korviszonyokban is meg a rokonság? Kölcsey balladáinak java Magyarországon legszomorúbb korára esik, az elnyomtatás, a lassú megsemmisülés kétségess éveire. A lelkek egészen önmagukba mélyedtek, erejük befelé fordult; nem volt miért hevülni, izgatni, cselekedni a külső világban. Ha valamerre mégis tekintettek, az a multra irányult, de a régi kor sem volt a jelen ösztönzője, elérendő példaképe még, csak a beteg halvány emlékezése elmúlt szebb napjairól. Révai rajongása a régi nyelvért, a politikusoké a régi alkotmányért, a költőké a régi dicsőségért, nem visszavágyakozás-e mind ez a középkorba, habár nem is a német romantika vallási és politikai túlzásaival? Nem illett-e e korba Kölcsey sejtelmes, sóvárgó, halvány költészete, lovag és remetevilága? Valóban Kölcsey fájdalom lantja nemzetének magába vonult szomorú lelkét szolgálta. És midőn a cselekvés tere megnyílt s a költőt a közpálya kötelességei szólították el, 1825-től haláláig, fényes szónoki sikereivel maga némítja el lantjának bánatos, melázó hangjait.

Már a felpeszülő nemzeti élet napjaiba esik *Kisfaludy Károly* költészete s valóban inkább is érintkezik vele, bár szintén a német romanticismusból fakad. Ő is érzést akar vinni első sorban a költészetbe s a képzeletet izgatni mese és előadás által. Mintaképe Bürger s ennek hatása, főleg első balladáin, jobban meg is látszik, mint Kölcseyn bármikor. *Karácsonéje* egészen mása a Bürger *Vadvadász*-ának s a rémest, a borzasztót merészebben alkalmazza mintája nyomán, mint Kölcsey. Az éj és a kísértetek világa az övé is, a melyben szívesen időz, de nemcsak elragad, meg is ráz vele.

A Karácsonéjben a vadászat lármája, a vijogó sasok, az ordító farkasok, a harsogó rengeteg még csak keretei amaz elvadásásnak, mely a vadász szívében tanyáz. Közben mint a virrasztó lelkiismeret értelme hangzik föl az imára hívó harangszó és a hajdú folytonos figyelmeztetése. A lakománál tetőpontot érnek a borzalmak: a küszöbön halálzó hempelyeg be, meredt haját sírföld fedti s undok szörnynyé duzzadozva mondja ki ítéletét, mely alatt összeomlik a bűn fia. A borzalmak halmozásában Kisfaludy valóban felülmulta Bürgert. Az *Ejjeli meyekező* Bürger *Lenore*-jának motívumaira emlékeztet, csakhogy ennek mintegy visszája: itt az ifjú siet holt kedvese után s kél vele össze a hegyi kápolnában a lelkek óráján és a leány jelenik meg mint kísértet s itatja meg a halál kelyhével, míg az apa borzadva nézi a rémes történetet. Mint Bürger, Kisfaludy is erkölcsi elemet visz bele a költeménybe: a

leány szégyenében öngyilkos lesz s így áll bosszút csábitóján. *Zuárd* a Bürger *Entführung*-jának kisebb mása, de rémesebb befejezéssel. Amott kiengeszteli atyját az ifjú, ki leányát elrabolta, Kisfaludynál elejti, de az atya átka lesújtja a leányt s így mégsem lehet boldog. De azért nem mind e rémes romantikát mutatják Kisfaludy balladái. Szelidebb érzelmekben is enyhülünk meg s ebben Kölcseyvel rokon, ennek epedő, bús, félhomályba burkolt világával. A *magános* sír némileg a *Remeté*-re, A *jövevény Szép Lenká*-ra emlékeztet.

Kisfaludy balladaköltészetének is fő, ha nem is egészen egyetlen motívuma a szerelem. De nem az a lány, odaadó epedés, mely Kölcsey hőseit sorvasztja, hanem az a mindenneknél erősebb érzelem, mely nem ismer maga előtt akadályt és mindennek daczára érvényesülni tör. Kisfaludy először viszi be a balladába az érzésnek azt a forradalmi irányát, a melyet Rousseau alapít meg Saint Preux és Júlia szerelmének történetében. A szerelem nem ismer társadalmi korlátokat: születés, vagyon, hatalom, mind semmi az *én* legszentebb jogával, a szenvedély erejével szemben. Az ember igaz mivolta: érzése; a költő nem habozik minden körülmények közt föléje helyezni a conventiók százados uralmának. A szerelem, mely Kölcseynél még úgyszólván magánügy: két szív édes vagy fájó titka, Kisfaludynál kilép az életbe, hangoztatja jogait és küzd érettök. A megindult politikai küzdelmeket az egyén jogaiért, a szív jogainak küzdelme is kíséri az irodalomban.

Az *Eprészleány*, ez a bájos mezei virág, a hatalmas várúr fiának lesz nejevé; de nem a fényes lovagi had, gyűrű, ékes öv, drága mátkaruha hat rá: igaz szíve által lesz a »berki vadász« boldog arája. *Bandit* megsegíti a sors, kincset lel s így kapja meg a gazdag lányt, a ki a szegény legényt lenézte. Ezt a regét Kisfaludy egy magyar népmonda után dolgozta: íme a népköltészet első hatása a balladában is. A *Választás*-ban a paraszt lány nem lesz sem a nemes úrfié, sem a grófé, sem a herczegé, hanem az egyszerű parasztlegényé, a kinek szerető szívéen kívül semmije sincs. E balladák szereplői már a nép gyermekei, hangjukban már fölcsilan a népdalok egy-egy szava, fordulata is, megjelenik a naivság, melyet azonban untalan elnyom még a régi kényes stíl. Kisfaludy letragikusabb balladája és Beöthy Zsolt itélete szerint lélekfestésével is legjelesebb az *Álmatlan király*. A király leánya egy egyszerű ifjúba szeret, de az apa gőgje miatt csak éjjelenként mernek találkozni a palota kertjében. A királyt bűnei, gonosz úton szerzett koronája nem hagyják aludni. Kitekint a suttogó beszédre s azt hiszi: egy parasztlegény enyeleg kedvesével. Nyilat ragad s lelövi a leányt, a ki — saját leánya. Az ifjú megőrül és meghal, a király pedig iszonyú látomások közt még hosszú, vezeklő életet él. E balladában tűnik föl a *zsarnok*, a romanticismusnak ez uralkodó alakja, mintegy a társadalom hatalmának megtestesülése, a mely ellen a jogait érző eltiport nép harcra kél. A király a társadalmi létra legfelső fokán áll, legtöbb

oka van ellenezni az oly érzelmet, mely gyermekét alacsonyabb sorsúakhoz vonja, hatalma is a legnagyobb, hogy legyőzhetetlen akadályokat emelhessen vagy kénye-kedve szerint kegyetlenkedhessék. De az érzellem joga erősebb az ő jogánál és a büntető igazság a királyokat is lesújtja, ha szívtelenek és gonoszok. Az érzés és erkölcs világában mindnyájan egyenlők vagyunk, a természet csak embert teremtett egyenlő szívvel és egyenlő igazsággal. A király bűnhődése máskülönb is nevezetes; itt alkalmazza Kisfaludy a romanticismusnak egy kedvelt büntetésmódját először: a megőrzést, a léleknek megháborodását, az érzelmeknek e mintegy önkéntes fellázadását, ha visszaélnék velük; egyszersmind a szívbe írt emberi jogokat, a lelkiismeret hatalmát mutatva a kiváltságosok igazságtalan, részrehajló törvénykönyve ellen. Az örülés ezentúl roppant szerepet játszik, főként a francia romantikusok és Shakspeare hatása alatt drámánkban és balladánkban s Arany Jánosnál tetőpontját éri el művészi rajzolása és erkölcsi kimélyítése.

Más irányban egészíti ki e világnézetet a *Lantos*. A király semmit sem adhat a dalnoknak, hijába kínál neki aranyát, várat: gazdagságot és hatalmat. A költő más világban él s a közönséges emberek előtt e főfőjavak nem elégitik ki lelkét. A lantosé az érzelmek világa, a király leányát szereti s ennek dicsőségére készíti énekeit:

Hideg díj nem hevítheti
A forró éneklőt;
Adj érzetet s gyúl kebele,
Igy zeng, így él a fülmile.

De nemcsak érzelme, tehetsége nevében is joga van kezére. A szellem birtokosa követeli jogát és e jog magasabb mint azé, ki csak szerencsés sorsának ajándékaival büszkélkedik. Ime az új társadalmi meggyőződés, mely nem hódol meg a régi isteneknek, kik a születendő gyermek bölcsejét ajándékaikat hozva körülállják, hanem saját szívéből merít új törvényeket. E költemény nyilván Goethe *Sänger*-ének hatása alatt készült. De mily különbség a két világfelfogás közt! Goethe a költészet eszményiségét emeli ki az anyagi javak felett. A lantos szemét se meri emelni a fényes társaságra, tudja, hogy sohasem lehetne benne része s nem is gondol reá. Mily méltóságos alak a király is! Még a társadalom atyja, nem annak zsarnoka, mint a romanticismus felfogása szerint.

A képzeletnek és érzésnek, az erkölcsnek és szellemnek, a szív nemesebb birtokainak szabadsága az a nagyhatású erő, melyet ez irodalom beleoltott a szívekbe s hova-tovább fölverte és a cselekvés terére utalta őket. Azonban a romantikus fantázia szívesen fordult a multba, hol szabadabban csaponghatott és mind többtöbb lelkesedést is meríthetett. Kölcseyt Kisfaludyval s ezt ismét Vörösmartyval összevetve láthatjuk, mint lesz ez a mult mindinkább nemzeti, miként ölt fel határozottabb vonásokat, elvont szín-

telen alakjai mint lesznek mindinkább valóban élt nemzeti hősök: miként fejlődik a nemzet történeti érzése! Kölcsey még többnyire meg se nevezte hőseit, vagy költött nevet adott neki. Kisfaludy két valóságos kiváló alakot mutat be balladáiban: *Mátyás királyt* és *Toldit*; egy töredékben maradt nagyobbbszabású romános költeményben *Hunyadi* tetteit akarta rajzolni. A *Budai Harczjáték* egy lovagi bajvívás: Mátyás diadala a cseh Holubáron. A *sastoll* történeti anekdota: az agg Toldi miként tréfálja meg a fiatal sarkantyús vitézt »ki mindent lenéz.« Arany Toldi Estéjében szintén felhasználta e vonást: Miklós kurta buzogányt szokott rejteni köntösűjába.

Mint népies balladáiban a naivság, Kisfaludy költeményeiben a humor jelenik meg: az érzésskálának amaz új húrjai, melyeket a romantikus költő vont először lantjára. A humor egyéb balladáiban is szerepet játszik. A *Kisértet*-ben mintha paródiáját írta volna meg ama komor költeményeinek, hol az éji, a kísértetes uralkodik. A *Leánybú* mintha a maga és Kölcsey sentimentalismusát tenné csuffá azzal a végfordulattal, midőn a jegyese holtán kesergő leányka reggelre új ifjú karjai közt felejtí, hogy este busult. A *Bánkodó férj* egy népies szólás tréfás magyarázata, melyet Kisfaludy Vörösmartyval (*Szép asszony*) versengve költött fordulatosságban, könnyedségben felül is múlva őt.

Vörösmarty balladáiban még teljesebb uralomra jut a romanticismus, ámbár az ő költészete is sok átmeneti vonást mutat. Átmenetet egyrészt a német és francia romanticismus, másrészt a classicus elvontság s a romantikus egyénítés között. Mindkét irány megvan nála, de fejlődés alakjában. Vele kezdí meg hatását költészetünkre a francia romantika, az a második, melyet az 1830-iki forradalom nemzedéke teremtett s mely fejének Hugo Viktort ismeri. Vörösmarty első balladáin egyformán érzik a német ábrándosság és kísértetiesség (*A völgyi lakos*, *Az éjféli ház*) s a Hugó-féle brilliáns technika, az ellentétek hajszolása, az izgató a megrázó, a fantasticus. Ilyen *Az Özvegy* és *A rabló*, melynek színhelye is idegen, *A túlvilági kép*, e fantasmagoria s az *Árvízi hajós*, mely allegóriába csapong.

De Vörösmarty már a nemzeti mult költője. Kisfaludy Sándor és Kölcsey félenk kezdeménye és Kisfaludy Károly úttörő kísérleteinek öntudatosabb folytatója. Első regeképei: *A hontalan*, a lengyel bujdosó e megrendítő rajza, *A hős sírja* még eszményi általánosságban mozognak ugyan, de a mult mind nemzetibb vonásokat ölt fel s alakjai mindinkább határozott történeti egyéniségek. Az a fényes köd, mely a Zalán Futásának Árpádján előmlík, még e balladákat is borítja ugyan, de rajta keresztül határozottan kitetszenek a hősi személyek. Vörösmarty buzgón belemérül a magyar mult történetébe és szorgalmas olvasója lesz krónikáinknak. *Szilágyi és Hajmási*-t a Csomacodex egy régi éneke után dolgozza, melyet Toldy kiadásában ismert, *Az ősz bajnok*-ot és

Toldi-t Ilosvai krónikája után, *Salamon* Márk elbeszélésére utal. Már mind a való élet képei és alakjai. Szilágyi és Hajmási-ban a sok névtelen lovag és ismeretlen királykisasszony története nyer konkrét alakot. *Szép Ilonka* hasonlóképp szerelmi történet. Kisfaludy Eprészleányának, — melyre élénken emlékeztet — ideálja még a »berki vadász,« valamely hatalmas várúr: mennyi a történeti vonatkozás ehhez képest *Szép Ilonka*-ban! Tudjuk a nevét: az ősz Peterdi leánya, a színhelyet: a Vértes, a kort: Bécs vívásának ideje. Maga a leány szerelme tárgya: Mátyás király, s mily élénken van rajzolva ennek budai palotája, kísérete, népének szeretete!

A couleur locale még nem erős ugyan *Vörösmarty* balladái-ban minden konkrétságuk mellett s ép úgy egyénei sem határozottak minden történeti hitelességük mellett. Inkább egyénített típusok s ettől a ballada nem is tudott sohasem megszabadulni, még *Petőfinél* inkább, mint *Arany János*-nál. Ők is csak kevés valódi egyént teremtettek. Mégis *Vörösmarty*-nak fejtett ki e részt érzelme legelsőbb, s övé a kezdemény a genrekép terén is, mely először dolgozza fel költőileg a környező élet egyéni jelenségeit, mint *Petike*, *Csik Ferke*, *Laboda kedve* s melyet aztán *Czuczor* és főleg *Petőfi* folytattak nagy sikerrel. De történeti tárgyú költeményeiben inkább csak a hazafi typusát nyújtja, bár eléggé változatos egyéniségekben. *Vörösmarty*-nak határozottan a mult nagysága ragadja meg képzeletét; nemcsak érdekessége izgatja, nem is csak a jelen sivársága elől menekül belé, hanem egyenesen követendő példaképül akarja fölmutatni az ősök magasztosságát az elhanyagolt nemzedéknek. Ebben a klasszikus iskola volt tanítója: *Virág* és *Berzsenyi*; *Kölcsey*-nél és *Kisfaludynál* a mult nem iskolája a jelennek, mint nem volt az a német romantikusoknál. Hősei általában kiválók, hatalmasak: egy nagyobb kor nagyobb alakjai. *Toldy* hírét ösmeri napkeletről minden élő s rettegi nyugotig, kardjának nincs hatalom, mely ellen álljon; mint ősz bajnok is az ország leghatalmasabb vitéze. *Kemény Simon*-ra ezrek rohannak, míg el bírják tiporni, a török had legkiválóbb vitézeit leveri. És ép oly nagy e hősök erkölcsi ereje is. Nem magukért, hírért, dicsőségért küzdenek, szemük előtt folyton nemzetük lebeg, karjuknak a haza szeretete ad erőt. *Ilosvai krónikájából* ép azt a két kalandot szemeli ki *Vörösmarty* — a minek különben *Arany* trilogiájában is előkelő hely jut — a hol a magyar vitéz hírét már-már csúffá teszi az idegen, először a cseh *Bidsow*, később az olasz levente. *Toldi* jegyőzi mindkettőt: mint megtört agg jó elő magányos sátrából és meghal, miután teljesítette kötelességét s megfedte a tunya ivadékot. *Kemény Simon* önfeláldozását még azzal növeli, hogy otthon kedves családot hágy. *Kemény* házának rajza valóságos idyll. De a a honfi nem pihenhet benne:

Oh szent haza! érted ez aggodalom,
Mely nem hagy örülni a szűz karokon!

Éretted az égiek asztalától,
 Hol szüntelen örömek éneke szól,
 Szent isten imádatos arca elől,
 Bár ülne sugárai jobbjá felől,
 Fölkelve a honfi s dicső nevedért
 Eljönne csatáidon ontani vért.

Kemény neje méltó hitvese férjének. Midőn megtudja az ország felszabadulását, felkel férjének sírja mellől, letörli könnyeit s csak szíve mélyén akarja hordozni gyászát, hogy ne rontsa a haza derűjét. Ime a romantikus nőalak, de szívében az antik anyáknak hazaszeretete és szigorú kötelességtudása. *Buvár Kund* egyszerű közvitéz, de tettével ezrek fölé emelkedik; dicsősége tetőpontján, midőn minden szem feléje fordul, eltűnik, félrevonult szerényen, hiszen csak kötelességét teljesítette a haza iránt; Cincinnatus visszatért ekéjéhez. *Salamon*, a hazaáruló király, a rengetegben mint remete vezekel tettéért, míg keblébe lelki béke nem száll. Ekkor megáldja hazáját — de sírja vadaknak lesz ordító tanyája.

Ime a ballada mint a haza iránti kötelesség tanítója! A mult nemcsak érdekes képeskönyv, hanem a hazafiság szentírása. A magyar levegő már harczizajjal volt tele; a cselekvés, a küzdelem megindult, mindenki érezte a ráváró nagy honfíkötölességeket. De a munkához az egész nemzet önzetlen részvéte kellett. A romanticismus fölébresztette a nemzeti mult elragadó képeit; erkölcsi erjét Horatius és Livius hagyományai adták meg. E két forrás, kapcsolatban a magyar népköltéssel, alkotta meg a magyar romanticismusként saját bélyegét. Az eszmék ekkori nagy harczának kifolyásaként mint a classicismus és a magyar országgyűlések rhetorikájának hagyománya Vörösmarty balladáiban jelenik meg erősebben a szónoki hang, mely aztán jellemző balladaköltésünkre s még Arany Rákóczyjában is érezhető.

Czuczor Gergely Vörösmartynek halad nyomdokain s egészben igen szerencsésen fejleszti tovább a balladát. Folytatja Vörösmarty irányát a genrekép, életkép terén s a népies elem gazdag bevitelével Petőfinek útját készíti elő. *Kósa Pista*, *Ádám gazda*, *Czifra Laczi*, *Tómalom*, *Pistike* és a híres *Falusi kis lány Pesten* igen sikerültek e nemben, habár Czuczor bizonyos moralizáló czélzattól nem is igen bír megszabadulni. Ebben theologiai neveltetése és klasszikus tanulmányai irányozzák. Az egyéni sajátosságok iránt felébredt érzék a népélet terén lel gazdag kielégítést, egyszersmind a kor politikai törekvéseit is szolgálva. Czuczor jól ismerte azt, maga is pórszülők gyermeke.

Szorosabb értelmű balladáiban szerencsés ösztönnel mintegy felfedezi ama nemzeti hősöket, a kik aztán utána szinte állandó balladaalakokká válnak: Hunyadit, Szondit és Kontot. Zrínyi és Toldi epikai alakokká válnak, bár még Czuczor is ír Toldiról költeményt a *Vitéz Toldi Miklós dalá-t*, melynek hangulata, felfogása már

tisztára az, a mi Arany Toldijáé. Hunyadiról egész eposzt akart zengeni Czuczor, de csak töredékek készültek el belőle. Ez alkotásának forgácsai ama balladák is, melyek majd egész kis cyclust alkotnak: *Hunyadi, Hunyadi és neje, Hunyadi halála s A legszebb ének*. Inkább képek, a hősiség és szerelem dicsfényétől megvilágítva, mintsem történetek: Hunyadi lelki nagyságának képei. Ott áll a vajdahunyadi vár magas szirtfokán s mintegy áttekint az ország viszályos történetein. Személye mitsem határoz a küzdelemben; a király, a főnemesség ármánya, magánbosszú nem retenti: élete isten kezében van. De mikor a haza ügye kívánja szolgálatát, kitémad s nem ismer nyugalmat. Ugyanaz a kötelességérzet él szívében, mint Vörösmarty hőseiben. Ennek öntudata vigasztalja és dicsóíti meg halálában is:

Soká futék s a célhoz eljutottam,
Cselédének Isten ma nyugtot ad.

Czuczor fedezi fel a ballada számára *Szondit*, a drégeli hőst, mintegy Zrínyi helyett, kit — mint említők — az epepeia foglalt le magának. Szondi még nemesebben egyesíti magában a tizenhatodik századbéli hősök két főerényét: a haza és vallás tiszteletét, mint Zrínyi s a példát is Drégel mutatta Szigetvárnak. Valóban még a legtárgyilagosabb történeti vizsgálat sem tagadja hogy tettében több volt a honfilelkedés, a szigorúan értelmezett kötelességérzet, mint a kényszerítő szükség.¹ Czuczor fényes technikával rajzolja a drégeli ostromot s bár több ügyet vet az események elbeszélésére — ez a balladája cselekvényben is gazdag — mindenütt kiemeli Szondi lelki nagyságát, nemes elszántságát, jellemének gyengédebb vonásait, egész tettének példaszerűségét: halálával mintegy lelkesítő emléket akart hagyni hazájának. *Kont* is Czuczornál jelenik meg először, egyszersmind új balladatypust alkotva: a daczos elszánt hazafiét. A háborgó éj, a cikázó villámok, a komor tölgyes, illő környezet az elkeseredett bujdosóhoz, kinek szívében a zsarnok elleni gyűlölet viharzik. *Kinizsi* a jó faj magyaro-kból való, ki tett s magáéból adott, nemcsak beszélt s így-úgy akart. Egészen költött tárgyú balladája csak egy van Czuczornak: *Karád és Zemir*. Cselekvényben ez is élénk; motívuma a romantikus, rajongó, kalandos szerelem, mely oly szívesen keresi fel a középkori lovagok erőszakos indulatokban tomboló keblét, a bosszú merész érzését. Más környezetben ama régi világ elszánt, lelkes fiait rajzolja ez a költemény is. A küzdelem e képei mellett nyugodtabb világba vezet *A legszebb ének*, mely Mátyás palotájában mutatja be a dalnokok sokszor megénekelt versenyét. Czuczor új fordulatot visz belé: Mátyásnak népszerűtetét emeli ki; a díj azé lesz, ki a király részrehajlatlanságát magasztalja kicsinynyel, nagygyal szemben egyaránt.

¹ V. ö. Acsádi, Drégel hőse. Irodört. Közl. IV.

Ez előzmények után lép föl Garay, a negyvenes évek legtermékenyebb epikusa. Egész rendszeresen lát neki a magyar történelm érzésre és képzeletre ható eseményeinek feldolgozásához. Harminczkilencz költeményt ír az Árpádvezérek és királyok történetéből, összes történelmi tárgyú költeményeinek száma meghaladja a hatvanat. De költött tárgyú epikai dalait is a multba szereti helyezni. A középkorban él rajongása egész hevületével; képzelete annak alakjaival, érzéseivel, törekvéseivel népes. Ezekben az érdekes és meglepő mesét, a bizarr, rémes, borzasztó helyzeteket, a pointező előadást, a csattanó befejezést kedveli, a megkapóval, a szokatlannal, a különössel akar hatni. Erkölcsi színvonalra mindenütt emelkedik ugyan, de bizonyos szónoki pathoszszaal igyekszik kifejezni, a miben többször valóban nemes lendületet ér el. Ebben Vörösmarty tanítványa, míg néhány érzékeny ballada-féle költeménye a Kölcsey, Bajza módjára emlékeztet még. Egészben a francia romantika hatása alatt áll s ennek tulzásai az ő költeményeiben mutatkoznak legkirívóbban. Uhland közvetlen hatása, a kit vele párhuzamba szoktak állítani, kevés, mint ezt már Ferenczy József is kijelentette; úgy látszik a Nibelungstrófa közössége vihette ama meggyőződésre Toldyt és Gregust; igaz maga Uhland is francia hatás alatt állott, de részemről inkább a francia romantikus dráma hatását látom Garay balladáin. Saját drámaköltészete szintén ennek hatását mutatja. Az emberi lélek ősi vad indulatai: az előszakos szerelmi vágy, a ragadozó ösztön, a zsarnoki szenvedély, a vérengző kegyetlenség, a bosszú, egész a lélek megháborodásáig, az örületig: ezt a világot tárják elének Garay balladáin.

A *Bosszulók*-ban vitéz Bekének hölgye, a szép Mária Szolnokon ozmán rabságban ül. Nem tudja imádni Allah nevét, kinek szíve a felfeszített Jézusért ver. Egy galamb lábára levelet köt s megizeni sorsát kedvesének. Az ifjú lelövi a madarat s megtudja, helyzetét. Ötven társával lóra, kardra kap s megtámadja a béget. A harcz véres, de a győzelem a török részén van, a levették elhullanak, Bekét utoljára sújtja le egy tarnak golyója. A bég fejét veszi s bős mámorában elviszi rabnőjének. Mária fájdalma örjögéssé fokozódik láttára, de elfojtja; szerelemre gerjeszti a béget s midőn az csókjaitól részegen karjaiba dől, saját gyilkával szíven szúrja. Aztán e hitszegésért mintegy önmagát lakoltatva, keblébe sújtja a tört. Ime mily más nőalak, mint Dobozi hitvese, sőt mint László Lilája is a Vérményekzében! Enyhébb a kifejlés *Hasszán*-ban, mely szintén a törökvilágban játszik. A lányrabolni indult basa ép esküvőjére ér Zolnának. A hópatyolatban, fején myrthusággal álló szűz szépsége, szemében a szent megadás, arczán a vallásos lélek ihletése, az orgonaszó, a földig boruló rásztömeg megindítják a zsarnok vad lelkét s lemond ádáz tervéről. Magányosan, de nyugodt kebellet tér vissza várába. A keresztyén hit erejének győzelme ez a pogányon, a szereteté a vadság felett. De mily folytonos izgatása ez is a legellentétebb érzelmeknek e sajátos környezet-

ben. Más balladáiban a véletlen, a sors esélyei rázzák meg idegeinket: egész kis sorstragédiák. Ilyen az *Ulovsó lövés*, melyet egy szerb népdal nyomán költött s melyet Bajza is feldolgozott *Szerencsétlen lövés* címen. E lövés egy ifjú oláhé, a kit a török ellen előőrskül állítottak. Búsán teljesíti tisztségét, mert kedvesét a pogány elrabolta. Egyszerre egy ember akar az őrtüzek közt áthatolni, az ifjú lelövi s felismeri benne — kedvesét. Mert a leány legyilkolta elrablóját, annak ruhájába öltözött s így akart haza lopózni; már-már sikerül is terve, midőn kedvese váratlanul útját állja. Az ijedtségtől, meglepetéstől nem tud szólni és beáll a katasztrófa. Az ifjú elhantolja áldozatát s maga is eltűnik; senkisémet látta többé.

Énők nem a német romantika odaadó áldozatai, mint Kölcsey, Kisfaludy, Vörösmarty női, hanem erélyes, merész, cselekvő lények: nemlők és bosszúangyalok. Garay nemcsak a hú nőt, a férfi támaszát, odaadó rabszolgáját mutatja be balladáiban, hanem a hűtlen, a házasságtörő, a kegyetlen női typut is, a női lélek démoni elemeit. Gretchent és Klärchent fölváltja Borgia Lucretiának nagy családja. A nő a romantikában jut önálló szereplésre, a klasszicizmusban csak mint a férfi vágyának tárgya, passív mellékalakja szerepelt. A romanticismus többé nem a szerelem eszméjének megtestülését látja benne, hanem mint önálló egyént fogja fel s az érzelmek összes fajait felfedezi benne és napfényre hozza. Igaz, még e korban is csak a szerelem a dolga, erényei és bűnei e szerint határozódnak. Ez új női ideált Garay vitte be a balladába gazdag változatosságban. A *két holló* a párbajban elesett vitéz holttestén lakmároz, míg Zille új férj karába tánczol dús termeken. A *hős és kedvesé*-ben a várakokba veti magát a hölgy ifja megérkeztekor, mert időközben hűtelen lett hozzá s remeg bosszújától. Esztiike több joggal csalta meg *Csanád*-ot, a vén vitézt, az ifjú Rajnálddal, de Garay mégsem ad neki igazat s Csanád vitézei leölik kedvesét.

Egészen Borgia-typus *Báthory Erzsébet*, ekkori költésünk kedvelt alakja, a kit Garay drámában is feldolgozott. Az 1833. Honművész egy novellaszerű rajza irányozta rá figyelmét. Vahot Sándor hosszabb, két énekes elbeszélő költeményt írt róla, Balogh pedig hasonlóképen drámát. Báthory Erzsébet a megtestesült női szörnyeteg. Ilyennek ismerte kora is, mely varázslót látott benne, a nádor örökös fogságra vetette. Ma a psychopathia sexualis a sadismus áldozatának fogja fel. Sacher-Masoch ilyen gyanús tette *Ewige Jugend* című novellája hősévé; e modern lélektani értelemben ábrázolja Csók István képe is. Garay balladáját eredeti alakjában a hasonló című drámában éneklé Tabán, a hegedős, midőn Erzsébet lakodalmit üli Zólyomival. Felfedi Csejthevár egész borzasztó titkát az összesereglett násznép előtt. Erzsébet nem bírja elviselni a rettentő próbát, mint Hamletét nem állta ki egykoron Gertrúd királyné. Izgalma egyre növekszik a kegyetlen részletek

alatt s midőn a hegedős a meggyilkolt és sírjuktól egymásután kikelő lányok átkát tolmácsolja, töredelmes vallomást tesz. A lányok átka megfogon; Erzsébetet a lelkiismeret skorpiói marczangolják. A balladában Erzsébet látomásává teszi Garay a hegedős énekét. Már fogva ül börtönében s ennek rémitő magányában járnak fel hozzá áldozatai. Büntetése épen e lelki megháborodás, a rémes víziók, az örület, mint III. Rikhárdnak. Vahot hasonlóképen bünteti. A gyermekeiktől megfosztott anyák eljönnek a szörny börtönéhez átkozni őt. Erzsébet nem hallotta átkaikat:

De gyötrőbb szókat hallott untalan
Azon bírától, kit mélyében rejt
Minden kebel, kit még a süket is
Meghall, kinek szava tép mint tövis
S áld mint isten, kit nem vezérlenek,
Midőn itél, mellék tekintetek!

Azonban ez idegen hatások ellenére is erős nemzeti szellem lengi át Garay balladáit. Költött, képzelt tárgyait, alakjait is mindig magyar vonatkozásokba hozza, Báthory Erzsébet egyenesen történelmi személy is. Szorosabb étrelemben vett hazafias balladáiban pedig felhasználja és szaporítja a hősök ama családját, melyet Vörösmarty s még inkább Czuczor alapítottak. Legjelesebb balladája *Kont* egyenesen a Czuczoréra utal vissza. Folytatja a költeményt s Kont elfogatását és kivégeztetését beszéli el. A dacos honfi típusát, a ki török, de nem hajlik, Czuczor alkotta meg benne, de Garay tette népszerűvé és verte föl vele a szíveket. Már ekkor, 1838-ban, mikor Kont megjelent, mind lázasabbak kezdtek lenni a magyar közviszonyok. Az ellentét a megyék és a főnemesség, másrészt a kormány közt mindjobban kiélesedett. Zajos szónoklatok hangzottak el a megyegyűléseken, az alsó táblán, sőt a kaszinókban és magánösszejövetelek alkalmával is. A fölébredt, de még tétlenségre kárhóztatott nemzet e szónoklatokban tombolta ki meggyült erejét és rázta fel a még habozókat. A szabadság és nemzetiség új eszméi is az elnyomás gyűlöletére és nemes ellenállásra sarkalták addig is, míg eljő a tett ideje. A francia romantika érzelem és eszmevilága futó tűzként terjedt e robbanékony levegőben: a nagy, erőszakos indulatok, a vakmerő, tettekre kész hősök, a véres megrázó események illettek e forradalmi hangulathoz és viszont élesztették. Hernani ideáljává lett e lelkes nemzedéknek, s a szinpadon már régen véres harcz dúlt az egyéni szabadságért, az ember és polgárjogokért, mikor a forradalom első zászlóit kibontották. A szenvedélyes tettvágy szónoki frázisokkal sujtotta le a történelmi álarcz alatt rejtőző zsarnokot addig is, a míg fegyvert foghatott ellene.

Ebben a levegőben fogant Kont. Nagy beszédje, melyet a király és később a bakó előtt tart, hazafias szónoklat a magyar alkotmányért és polgári szabadságért. Kont a nemzeti ellenállás

képviselője az idegen zsarnokság, az árulás és a törvényesség színét viselő erőszak ellen. A lázadó moraj, mely a tömegnek ajkán kél, már a forradalom távoli viharzúgása. *Kont fegyvernöke* urának meggyőződését ismétli, nem oly ékesen, de ép oly erővel és mintegy az eszmének kiirthatatlanságát, a példának ellenállhatatlan vonzását bizonyítja a zsarnok csábításai, kegyosztása ellenében. Konttal kötötte össze Garay *Hunyady Lászlót* is, a kinek kivégzését ő énekli meg először balladában, miután Bessenyei óta a költők egész nemzedéke már drámai hőssé avatta. Az ifju hőst a sirban Kont és társai fogadják s vezetik el apjához, Hunyadihoz. E motivumot egy későbbi balladaköltő Zalár József is átvette Garaytól. Az esemény borzasztósága, a zsarnokság vérlázító igazságtalansága egyként vonzották e tárgyhoz; Hunyady László mintegy a magyarság vértanuja, a zsarnoki önkény ártatlan áldozata. Toldi-balladát kettőt írt Garay: *Toldy esküjét* és *Mátyás templomá-t*. Az első inkább csak anekdota, emez elbeszélés. Mátyás mindenkit megesket Szabácsnál, hogy nincs része az árulásban, de Toldit kiveszi, az rendithetetlen áll. Mátyás temploma építéskor senkise tudja feltűzni a keresztet a templom tetejére, Toldi beveri, de csákányának ütése alatt lesülyed a templom fél fele. *Zrínyi Miklós* a szigeti ostromot énekli, míg *Zrínyi Ilona* a Zrínyi család egész történetét, de már ezek szélesen folyó elbeszélések.

Így vett részt a ballada is ama nagy munkában, melynek eredménye a modern magyar nemzet megalakulása volt. Felte-dezte történetét, megismertette hőseit és törekvéseiket s a szív hangjain szólva lelkesítő közös eszményeket teremtett. E munkát a magyar költő tudatosan, tervszerűen cselekedte, s midőn a lelkek mindenfelé megindultak s heves és egyre növekvő mozgalom járta át a hazát, keblébe méltó és jogos önérzet költözött. Ennek adnak hangot Garay ama nagyszámú költeményei, melyek a magyar lantos lelkét mutatják, hivatásáról számolnak be. A dalnok magas, eszmenyi teniszárnyalásával már nemcsak felülemelkedik az emberek köznapi tömegén, mint ezelőtt, hanem általa nemzetének ügyét szolgálja. Tehetségét polgártársainak javára értékesíti s öröm és megnyugvás jutalmazza, midőn lantjának szavait ezek hangozzák vissza :

Énekeld, mint él szivedben,
Hölgyedet s hazádat,
Szóbeszéd, hogy nincs kinek már
Mondanunk danánkat.

Valóban, ha volt már kinek énekelni, a magyar költő érdeme s Garay termékeny lantja kivette részét belőle.

Az a vágy, hogy a magyar nemzet modern értelemben megalakuljon, egyre fokozódó tudatossággal nyilvánult a magyar költészetben. Az irodalom fölébresztette a politikát s karöltve

küzdtek tovább ugyanazon célért különböző útjaikon. *Petőfi* költészete a negyvenes éveknek úgyszólván költői naplója. A romantika társadalmi törekvéseit most még az a fontos körülmény neveli, hogy ama néprétegből magából emelkednek ki szóvivői, a melynek érdekében épen működik. Kisfaludy és Vörösmarty még a nemesi középosztályból származtak, Czuczor már pórszületés s egész kötet népies költeményt ír, de még csak átmenetet képez a valódi demokratikus költészethez *Petőfi* — ámbár mint később kitűnt, szintén nemes — egészen a nép gyermeke. A nép közt nő fel, belőle emelkedik ki s a műveltség csúcán is egy marad vele lélekben, törekvésben.

E kor az egyéniség kora. Soha nem tulajdonítottak nagyobb fontosságot az egyesnek és nem keresték nagyobb hévvel mindazt, a mi egyéni, bárhol és bárkiben. *Petőfi* maga igen határozott egyéniség. A kis falusi parasztházból az előkelő nemesi kúriáig s a mézszárló széktől Magyarország első irodalmi köréig egy tényező emeli fel: saját törhetetlen akaratereje. De ez akarat nem önző. Bármily fontosságot tulajdonítson saját személyének — demokratikus elvei mellett a genie aristokratiáját hirdeti — fogékony részvétellel fordul a környező világ minden jelensége felé természetben és társadalomban. Az alföld és népe hihetetlen gazdagságban tárul fel lantján, de helyet találnak a főváros utczái és alakjai is. A családi életet ő fődözi föl, a gyermekköltészetet ő viszi be a költészet birodalmába. Mindenütt észreveszi a jellemzőt, az egyéni s ha általános vonatkozásban akar is hatni, egyeseket szerepeltet. Ez egyének nem a rendi költészet egyénei többé, mint még Vörösmartynál és Garaynál, előkelő származással, nagy tettekkel, dicső és ádáz szenvedélyekkel, miktől országok sorsa függ. János vitézt a mezőn találják, Bolond Istóknak se országa, se hazája, Sylvestert egy tolvaj szedi fel az utcán s maga is tolvajnak nevelkedik. Ez egyéni költészetnek a *genrekép* a maga igazi műfaja, melyet már Vörösmarty bevezetett, Czuczor sikerrel folytatott, de *Petőfi* emelt jelentőségre.

Petőfi genreképeiben sajátságosan bontakozik ki az akkori magyar élet. A néphez fordul első sorban és leggazdagabb, legáltalandóbb szeretettel. »Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék.« Új világot kellett felfedezni, mely itt állt körülöttünk majd egy évezred óta, de mi nem vettünk róla tudomást aristokratikus zárkózottságunkban! Pedig ez a világ méltó a megismerésre. Jobb és igazabb, mint a mienk. E kor hihetetlenül rajong mindenért, a mi természetes. Még mindig Rousseau tanítása ég a lelkekben: a mi természetes, az jó is egyszersmind. A nép maga a természet; az anyaföld nevelte és táplálja, erdők, mezők üde levegőjét szívja, falvaiba, kunyhóiba még nem hatott el a kultúra mesterkedése. Költészete az igazi költészet: eredeti, idegen hatásoktól ment és

tökéletes: félszeg aesthetikai elmélkedések meg nem rontották. A nép e kor költészetében mindig a jó, az igaz, a társadalom a korhadttól, romlott, mely öröklött hatalmával amaszt elnyomja. Petőfi genrékepei egész sorát varázsolják elénk a kedvesnél-kedvesebb népi típusoknak s velük szembe mindenütt a nemesség tunyaságát, gőgjét, zsarnokságát állítja.

Petőfi genrékepeinek legkedveltebb alakja a *betyár*, a pusztának ez az igazi romantikus fia. Mily festői alak, mint izgatja képzeletét, midőn gyors paripáján, lobogó ingújjban, darutollas süvegével végigszáguld a rengeteg alföldi pusztán! Talán ép a hatalom poroszlói elől menekül, talán lovat készül lopni valamely gőgös földesúrtól, vagy szerelmi kalandra indul a csárdába, a szép csaplárosnéhoz, mert a szabadságot a szerelem ragyogja be, az érzelmeknek e kiapadhatatlan fényforrása. Nem magyarázza meg e részvétet az a történeti tény, hogy a negyvenes évek betyárjai, a kuruczkorbeli szegény legények: elzüllött, hontalanná lett vitézek egyenes utódai s nem közönséges rabló utonállók. Oly ideális alakok a valóságban semmiesetre sem lehettek, mint a hogy az e korbeli költészet rajzolja őket: Eötvös Violája és Petőfi Zöld Marcziája meg betyárrománczai. Nem is csupán a magyar költészet sajátjai ők s ily romantikus értelemben sem a magyar költő fogta fel először pályájukat. A romanticismus eleve nagy részvéttel fordult ez érdekes alakok, a társadalom száműzöttjei felé, a kik elvetve hagyományos, szigorú formáit, dacolni mernek vele és saját veszedelmes, de szabad útvonalon haladnak. Moor Károly rablócsapatot szervez, hogy küzdjön a romlott társadalom ellen, Hernani összeesküszik császára ellen s mint haramiafőnök elcsábít egy királyi hercegnőt; Lenau (*Die Haideschenke*) Uhland (*Der Räuber*) szintén eszményítve mutatják a betyár életét és érzésvilágát. E betyárköltészet a régibb, főleg spanyol rablóregényekben gyökerezik. Ide tartozik részben Don Quijote is és Schiller maga vallja, hogy Moor Károlyra ennek Roque-jára, eszményített rablóalakjára vezethető vissza.¹ Rinaldo Rinaldini e régibb fajta rablóregények legnépszerűbb alakja. A magyar betyárromantika egyenesen hazai hagyományokra is támaszkodhatott. A kurucz költemények már két évszázad óta dicsőítették a szegény legények életét és az utánuk egyre virágzó betyárélet kiemelkedő alakjai is megtalálták a maguk népi lantosát, a kik a testi erő, a leleményesség és a szabadság e hőseit a költészet fényében mutatták. Az elnyomott nép, bár öntudatra nem ébredt még, ez alakokban ösztönszerűleg titkos vágyainak valósítóját sejtette.

A magyar műköltészet elég korán felkapta a betyár alakját, először természetesen még a régibb kalandos, rabló értelmében. A pesti színtársulatnak már 1812-ben *Angyal Bandi* volt egyik legjátszottabb darabja. Ennek mintájára készítette 1817-ben Wándza Mihály a

¹ Pallaske, Schillers Leben 84 l.

magá *Zöld Marczi*-ját. Zöld Marczi valósággal magyar gatyás Rinaldo Rinaldini, kalandos rabló hős, kinek viselt dolgai bizonyos érzékeny és erkölcsös elemnek sincsenek híjával.¹ Hasonló értelemben rajzolja a betyárt Csontos István *Aranyossy vagy az árvák pártfogója* című drámája, mely a *Bakony*-ban játszik. Agyagos Molnár Sámuel Schiller Haramiáit folytatja a *Megtért Moor*-ban, nem lévén megelégedve annak erkölcsi végkifejletével. Az igazi betyárromantika azonban a harminczas évek közepén Gaal József *Haramiacsók* című elbeszéléssel kezdődik. Ez elbeszélés tárgya ugyanaz, a mi Petőfi *Zöld Marczi* című drámájáé és *Pusztai találkozás* című románczáé. Gaalnál a haramia a földesúr pénzének egy harmadát elrabolja s leányát pisztolylyal kényszeríti, hogy csókját elfogadja. Petőfi drámában dolgozta fel e történetet, de miután a színházi válaszmány nem fogadta el előadásra, haragjában megsemmisítette. A drámában, mint Vahot Imre beszéli, Zöld Marczi a hortobágyi pusztán egy gögös főur négylovas fogatát megállítja, a hintóban ülőket azonban nem rabolja ki, csupán egy csókot kér a főúr leányától, ki éltök megmentése végett, de tán különben is, vonakodás nélkül megadja azt a puszták daliás fiának. Látnivaló, hogy Petőfi a tárgyat még Gaalhoz képest is idealizálta. Ugyanezt a jelenetet beszéli el *Pusztai találkozás* című románcza. *Zöld Marczi* című genreképének is ez a betyár a hőse. Itt is eszményi alak:

Ha gazdag útas jött, Marczi így kiáltott:
 »Ide az erszénynyel, ha nem kell halálad!«
 Ha szegény útas jött, ezt mondta szívesen:
 »Nesze az erszényem, s áldjon meg az isten!«

De már itt négy ágú épület lesz halálos ágya s temetési dalát varjak károgják.

Szintén ezzel az igazságszolgáltatásra való utalással végződik a *Fürdik a holdvilág az ég tengerében* című románczos képe, hol mintegy monológban drámai tömötséggel van a haramia egész tragikus sorsa elbeszélve. Lelke, melyből nem vesztek ki a nemesebb érzések, visszaborzad önmagától, megutálja foglalkozását, jobb útra szeretne térni, de már nem lehet; édes anyja meghalt, kis házuk régen összeroskadt . . . s áll az akasztófa. A *Két Sóhaj* a szerelem éltető és romboló hatását állítja szembe egy-egy betyárszívben s ez ellentét által ragad meg. Mint a *Fürdik a holdvilág* hőse, ezek is gyengéden emlékeznek meg édes anyjukról: a férfilelek nemességének kétségtelenül egyik próbaköve. *A csaplárné a betyárt szerette* balladás gyorsasággal, de meglehetősen szárazon adja elő a betyárnak szerelmi tragédiáját. Ez a betyár is hóhérvégre kerül s bár a halál megváltás számára, mindenütt érezzük, hogy a társadalomnak nincs egészen igaza,

¹ V. ö. Bayer József. A magyar drámairodalom története. I. 287. I.

mikor e jobb sorsra érdemes embereket kilöki az élet sorából; ő maga járult hozzá merev hagyományaival és előítéleteivel tragédiájokhoz. A *Kinn a ménés, kinn a pusztán* derültebb felfogása a betyáréletnek; a bátorság és ügyesség, melylyel a puszták fia a hanyag bojtárok mellől elragadja a lófalkát, az ő részére térít s a költővel együtt gyönyörködünk a merész lopásban; de épen e társadalmi felfogás az, a mi megadja hozzá az erkölcsi alapot.

A betyárélet mellett az alföld többi képei is megjelennek Petőfi genreképeiben, balladás és románczos költeményeiben. A *vándorélet*, mely Barabás egyik festményéhez készült magyarázatnak, ugyanazt a szabad, természetes, társadalmi korlátoktól ment életet rajzolja, egy elévénységgel, mozgalmassággal teli képben, melyet a betyárballadák. Lehetett, sőt bizonyára volt is lelki közösség, mely Petőfit egyénileg ez alakokhoz kötötte. Hiszen ez a bohéme-élet kora és Petőfi az első igazi magyar bohéme:

Ma itten, holnap ottan,
Csak ez az élmény . . .
Csavargónak születtem,
Csavargó vagyok én.

Csokonai hányt-vetett élete sokban hasonlít az övéhez és Petőfi mindig meleg szeretettel csüggött alakján, de Csokonai még nem élte ez életet azzal az öntudatossággal, a melylyel Petőfi költői világnézetében kifejezi; inkább csak a nyomorúság iskolájának nézte, a melyet el kell viselnie s könnyed kedélye által el is viselte. Petőfi a szabadság megtestesült képét látja a maga változatos életfolyásában, mely nem ismer soha és sehol más törvényt, mint egyedül saját egyéniségét! Társadalmi korlátok nem léteznek számára, sem maga nem hódol nekik, sem másban nem méltatja őket: szerelmében apósával szemben s tábornokával katonáskodása idején. Az ilyen étellel járó nyomort, megpróbáltatást, mint ez alkut nem ismerő függetlenség következményét tekinti és egyénisége követelményének, költői kifejlődése föltételének ismeri. Ennek világos belátása tartja fenn viszontagságaiban s tölti el lelkét megalázkodás és kétségbeesés helyett büszkeséggel és önérzettel. A betyárral, a cigánynyal, az alföld független parasztnépével ebben érzi rokonnak lelkét, sajátos alakban ismeri fel bennük a nagy francia forradalom hőseinek szellemét, a kik a társadalmi korlátok ellen először indítottak irtó háborút. A magyar költészetben ez a kor a cigánydicsőség kora Nemcsak a hegedű száraz fájának s a négy érző húrnak van abban része; de ama glóriának is, melylyel e kor szabadságvágya és rajongása minden eredetiségért a cigány alakját körülvette. Hiszen a cigány dalait sem kótából tanulta; a természet tanította játszani, azért oly igazak, szívhezszólók hangjai! Mennyi szép költemény dicsőíti őket a Vándorélettől

Vörösmarty Vén cigányáig s a hatvanas évek Petőfi-utánzó költészetéig, a kemenesi czimbalmosig! Drámaköltészetünk szintén foglalkozik velük, hogy csak Szigligeti *Czigány*-át és Kövér *Indianá*-ját említsük. A kurucz-labancz harczok korából van legrégibb tudomásunk róla, hogy a táborban, ünnepeken és lakomákon megjelenik hegedűjével a cigány, a magyar örömeinek és bánatának hű tolmácsa s elfoglalja a régi igricz és hegedős szerepét. Azóta mélyen betérszelte magát a magyar társadalomba s még ma is eredetiségé; csak nagy-nehezen fér hozzá a kultúra alakító hatalma. A külföldi áramlatok ez esetben ismét termékeny talajra akadtak a honi földben. Mert a cigányok fölfedezése szintén ama törekvés eredménye, mely minden természetest és eredetit napfényre kívánt hozni. Az indiánokkal együtt fedezik fel őket. Chateaubriand az észak-amerikai rézbőrűeknél találja fel a kezdetleges társadalom idylli erkölceit. A vén Saktász, ki be volt mutatva XIV. Lajosnak, részt vett a versaillesi ünnepélyeken s látta Racine tragédiáit, nem vágyik vissza szülőföldjének kunyhói és babonái közül; ellenben René, a század polgárisultságának betege, ott keres szívére gyógyulást. Cooper indián regéi és Longfellow Hiawathája már több realitással rajzolják az életet, de ugyanazon érdektől ösztönözve. Ez indián költészet nem foganhatott meg nálunk, annyira távol esett minden vonatkozása. Ellenben a cigány-költészet jóformán önként kínálkozott, csak impulsus kellett, mely életre szólítsa. A német költészetben Lenau honosítja meg a cigányokat, a ki Magyarországot úgy fedezi fel számukra, mint a franczia és angol írók az amerikai vadakat: egy ismeretlen, őskulturájú föld specialitásait. Lenau költészetében össze is olvad a cigányok és indiánok kultusza. A Susquehanna partján hasonló élet folyik, mint a szőke *Tissa* mellett s az amerikai őserdőnek épúgy megvan a maga sajátos érdekessége, mint az alföldi *Pusztá*-nak. De a két nép különböző. Az indiánok a fehérek civilizációja ellen kétségbeesetten küzdenek s egyre fogyanak napról-napra, ősi erkölceik helyét új s nem jobb lelkű faj veszi birtokába (*der Indianerzug, die drei Indianer*); Magyarország ellenben a kulturától érintetlen, a Tisza végtelen síkján és mocsarai között félvad alakok térnek be nádfüdelű csárdákba. A férfias erő és bátorság csak a természet ölén lakhat ily szép testekben. Életük szabadság Isten szabad ege alatt, kenyerük a rablás, mint az emberiség édenkorán, dolgojuk a vitézség és szerelem, ez ősi erények. A betyár ellátogat néha fedél alá, a csárdába; szive, érzése vonzza oda: a leány, a bor és nótakedve. Barna tüzeszemű fiúk húzzák akkor számára a tánczenét csodálatos, istenadta művészettel. És milyen deli csárdást járnak a csapláros leányával! E táncz maga a költészet. Csak a közeledő pandúrok vetik végét olykor a gyönyörűségnek. Ilyenkor okos lovára pattan a betyár s a mocsarakba, vagy a rengetegbe menekül: a természet ölére fogadja hű fiát. Míg Lenau indián-költeményeire bizo-

nyos ossiáni mélabú nehezül, magyar tárgyú költeményei fris erő-
től duzzadnak; mint e nemzetnek fia, maga is érezni látszik ennek
őserejét, a kulturától el nem csenevészett üdeségét s egész szívvél
lelkesedik méltó erényeért. *Die Haideschenke, die Werbung, die
drei Zigeuner, Mischka* e nembeli szép balladái. Tán még művé-
sziben rajzolja a cigányok életét Geibel, a nagy német lyrikus
(*Zigeunerleben, Fern im Süd, Zigeunergrab, Zigeunerbube im
Norden*). A francia irodalomban leghíresebb cigányalak Hugo
Viktor *Esmeraldája* a Notre damei toronyörben. Prosper Mérimée
képei (*Carmen*) realisabbak a spanyol cigányságról, valamint
Puskinéi (*A cigányok*) a ki a dél-orosz steppéken ismerkedett meg
velük. Arany János is inkább a lélekbúvár érdeklődésével foglal-
kozik a cigányokkal s megfigyeléseiben több már a realizmus,
mint a romantikus conventio.¹

A puszták e szabad fiait mellett jellemzőleg bontakozik ki
az alföld békés népe is Petőfi költészetében. Mily kedves kép
A kis béres, ez a népi idyll, a szerelem ébredésének bájosan naiv
rajza, melyet az előadás is oly jellemzőleg éreztet! *Megy a juhász
számáron* szintén az egyszerű szív fájdalmának naiv nyilatkozata
egy balladaszerű genreképpen. De e hangulat mily művészi a maga
egyszerűségében! Az oktalan állat mintegy sértő contrast gyanánt
áll ott a gazdáját ért csapással szemben a maga érzéketlen közö-
nyével; igazi tragikomikus kifejlődés. Ilyen lelkiélet-bonczoló drámai
genreképek *Pál mester* is és a *Szomjas ember tünődése*: egy
élet sötét tragikuma néhány strófában a humor derűjétől megvilá-
gítva. Mily művészileg fejezi ki az elégikus alaphangulatot a *Sári
néni* refrénje is:

Sári néni, hej mikor kendet még
Sárikámnak, hugomnak nevezték!

Panyó Panni, melyet Arany Szőke Pannájának hatása alatt
írt Petőfi, a betyár balladákat egészíti ki. Panni, a betyárok kedvese,
az ő szerelmes, mámoros szívük tárgya; a költő ríktó szinekkel
festi és erősen hansúlyozza eltévesztett életét, romlását.

A Falu végén kurta kocsma a nép és nemesség ellentétén épül
föl és nagyon világosan tanúsítja Petőfi politikai meggyőződését.
A legények mind jók és szelídek, még mulatozásuk tetőpontján is,
mikor pedig a gyengédebb kedély is nekiszilajodik; a földesúr
pedig gonosz és zsarnok. E második csoportba helyezhetjük Petőfi
azon genreképeit és balladás költeményeit, melyekben az alföld
ellentétét: a fővárost és a nép ellenlábását: a nemességet festi.
Petőfi imádtá Pestet és nem tudott soká ellenni nélküle, épúgy
mint innen viszont le-lekiváncozott az alföldre, honvágyból és újabb
benyomások végett. De költészetében nem rajzolta a fővárost
soha szeretettel. Sajátságos ellenmondása ez az elméknek e

¹ V. ö. Riedl. Frigyes, Arany János. V. f.

korban Orczy Lőrincztől egész Petőfiig. Lázasan emelik Magyarországot az európai kultúra magaslatára, de a kultúra alkotásait gyanus szemmel nézik s vele szemben folyton a természetet, az egyszerűt, az eredetit magasztalják. Mi értjük, mely ideál derengett lelkük előtt; európai műveltség a nemzeti sajátosságok kifejtésével, de ezt világosan és tudatosan talán csak Széchenyi fejezte ki. A *Kedves vendégek*-ben Petőfi is érezteti, a mit valójában régen érzett, hogy a fővárosban új kultúra keletkezett, melylyel szemben nem állhat meg többé a vidéki, de azután inkább a főváros árnyoldalait rajzolja: *A boldog pestiekben* a czifra külsőt, mely romlottságot fedez, *Pinty urfiban* a fővárosi ingyenélő gavallért.

Még sokkal romlottabbnak tartja és égőbben gyűlöli ama társadalmi osztályokat, melyeket a hagyomány, a conventio emelt magasra és környez általános tisztelettel: a nemességet és királyságot. Ezek az idők folytán teljesen túlélték magukat s ledönteni őket a jelen feladata, mint vénhedt, elkorhadt oszlopokat, melyek nem tartják már a társadalom megingott épületét. A magyar nemes ellen Széchenyi használta először a gúny fegyverét; a hagyományos tiszteletbe, mely alakjukat körülvette s melyet még azok sem mertek megbontani, kik már nem valának jogosságáról meggyőződve, az ő harsány hangja szólt bele először, mint rikító, kelletlen dissonancia. Petőfi egész egyénisége: vas erélye, határtalan lelkesedése, népszerűete és természetimádása érvényre jut e küzdelemben. Jellemképekben mutatja, a mit a drámairók a színpadról hirdettek, hogy a népben minden jó, a nemesben rossz minden. *A magyar nemes* és *Pató Pál úr* e nembeli két remeke. Abban a nemes gögje, ebben tehetetlensége van inkább kifejezve, mint a két refrén is mutatja: a kevély *Én magyar nemes vagyok* és a tunyaság szava: *Ejh ráérünk arra még!* Drámai elevénységgel lüktet mindakettő: ott a monológszerű közvetlenség, mely a mintegy láthatatlan ellenfél állításait utasítja vissza és erősödik meg a maga igazában, Pató Pálban a költő maga szerepel mint ellenfél és kénytelen hallani mindegyre ugyanazon lomha elutasítást. Az *Ebéd után* is idefogható: az uraság hűsöl a rekkenő délután, míg a nép odakünn dolgozik; az építés halad, de a nemes elismerés helyett csak cynikus gúnynyal vesz róla tudomást.

A királyokról írt balladáiban Petőfi a magyar történelemben merül. Általánosan hangoztatott állítás, hogy Petőfinak nem volt történeti érzéke. Garay és Arany János között az ő költészete pusztaság, hiányzik belőle a mult kultusza, történelmünk nagy alakjai, a nemzet lelkesedése őseiért. Talán mégsem lehet mindezt egyszerűen Petőfi történeti érzésének rovására írni. E kor történeti felfogása éppen nem a miénk: az összefüggő fejlődés fogalma még teljesen ismeretlen a lelkekben. A történelem e korban »az élet mestere«, nagy példatár, a jónak és rossznak, bűnnek és erénynek kincsesháza, melyhez kétségeiben eljár az utód tanulsá-

got méríteni, lelkesülni és gyászolni az emberi sorsnak örökké hasonlatos fordulatain. Vajjon nem a tanulság iskolája-e a mult Petőfinek is, csak a felfogás más, a mivel vizsgálja s az okulások különbözők, a miket levon belőle? Vörösmarty és Czuczor nemzeti tudatot akartak teremteni, eszményeket adni a magyarnak a mult által, nagy alakjait vezették elé: Toldit, Hunyadit, Szondit. Garay a mult sötét oldalait is meglátja: Kont szörnyű halálát, Hunyady László kivégzését; már nemcsak lelkesít a multtal, de izgat is, hogy a jelen, ráismervén a hibákra önmagában, változtassa meg, a mi rossz volt hajdan és elítélendő mostan is. Ne csak a hősök megdicsőülése lelkesítse, de a zsarnokság gyűlölete is égesse a sziveket. A politika hasonló fejlődést mutat; Wesselényi és Nagy Pál az ősi alkotmányt magasztalják, Széchenyi a multban csak megvetőt lát s kigúnyolja a régi dicsőséget. Vajjon azért kevesebb történeti érzéke volt-e, mint azoknak? A történelem rendszeren az elnyomott korok vigasza: a német romanticismusé a megaláztatás idején s a mienk a kétség évtizedeiben és az absolutismus alatt. A küzdelmes korok nem érnek rá a multon merengeni. Voltaire *XIV. Lajosa* fölülmulja összes elődjeit történeti módszer tekintetében, de a francia forradalom történeti érzéke kevés és mily hasonlíthatatlanul nagy napjaink történeti belátása s az irodalom még sem ér rá a multba merülni: a jelennek, a jövőnek nagy társadalmi, erkölcsi kérdései zaklatják.

Petőfi elődjeire támaszkodik a balladában is. Ő is éneklí *Kont és társai*-nak merész daczát és *A király esküjét*, mint Czuczor és Garay. Ő is meg akarja ismertetni a multat a magyar néppel, de nem hogy szeresse, hanem hogy gyűlöltre keljen iránta. E balladák legnagyobbbrészt a *Nép Barátja* számára készültek, melyet akkor Arany János szerkesztett. Petőfi nagy alakokat szerepeltet: királyokat, de a kik kicsinyek voltak erkölcsi cseikben és hősöket, kiket a zsarnok elnyomott. Egymásután vonulnak el előttünk *Dobzse László*, *Kun László* a hitványság, a tehetetlenség képviselői. *A király esküje* ellenére kivégzett Hunyady László, a becsületében meggyalázott *Bánkbán* és a vértanunalált halt *Kont és társai*. Ime Petőfi is csatlakozik a Czuczor és Garay hagyományaihoz, mi több, hatásuk a részletekben is meglátszik itt-ott. De Petőfi még fokozta a francia romantikának már Garaynál is eléggé szélső modorát. Mindenütt a rémesnek, a szörnyűnek hajhászása, a gúny torzítása, a forradalom harsogó szózata, vér és halál, borzalom és kétségbeesés, melyet csak egy vértenger békíthet ki, megnyugvást hozva majdan a szivekbe. A forradalom viharzúgása egy műfajt se hagyott érintetlen, a balladátan Petőfi adott neki méltó kifejezést. A nemességet, a királyokat, a hősöket — a kik elvégre szintén a kiváltságos osztályhoz tartoztak, — le kellett lökni magas pedesztáljukról; velük, mint ideálokkal, nem lehetett megcsinálni a szabadságharczot. A magyar nemzeti mult költői kiaknázása éppen ebben különbözik a némettől. A német

romantika politikailag is beleveszett abba a világba, a melyet a költészet föltámasztott és eszményített: a magyar romanticismus a nemzeti újjászületésnek lett forrásává. De ez csak úgy történhetett, ha költőink a multnak nemcsak azon elemeit aknázzák ki, melyek rajongásra késztenek érette, hanem a gyűlöletet is felszítják a lelkekben, ha a mult a jelennek nemcsak ideálja, de nevelő iskolája is egyszersmind.

Ebben a korban jelent meg első balladás költeményeivel Arany János. Jöttét már hatalmas fejlődés előzte meg. Körülötte nagy nemzeti élet, mely minden erőt felráz és munkára hí, előtte megállapodott eszmények, melyeket nagy költők beleoltottak az emberek szívébe, kifejezésére fejlett költői nyelv és műforma. Arany ezeken a nyomokon indul meg.

De a nagy nemzeti katasztrófa egy csapással mindent megváltoztat. Új viszonyok állnak elő és mássá alakítják a régi nemzedéket. Az absolutismus nemzetének új eszmények kellettek, más alakban más törekvéssel. Arany mély lelke megértette a kort és páratlan művészete ki tudta fejezni érzését. Ebben van nagysága.

II.

Arany közvetlen forrásai.

De honfi keble érzé a panaszt,
A csendben, éjben jól kivette azt.
Arany.

E fejezetben nem nyújthatjuk Arany teljes balladaköltésének fejtegetését. A ballada fogalmát nem szorítottuk a Greguss felállította szűk határok közé és ide számítjuk a románczot, regeképet, genreképet is; így jártak el költőink mindig és maga Arany is. Ezekkel együtt Arany balladáinak összege, Beöthy Zsolt számítása szerint, harmincznégyre tehető.¹ E gazdag kincsből csak ama néhányról adunk számot, melynek forrását tényleg sikerült kiderítenünk. Arany sokat és sokfélélt olvasott, és mind bizonyosabbá válik, hogy elbeszélő költeményei közt egy sincs, mely létrejöttét valamely írott, vagy legalább szóbeli hagyománynak ne köszönné. Ha Arany költészetét teljesen meg akarjuk érteni és ha erre az egyedül célravigő pozitív módszert választjuk, mely mintegy alkotó elemeikből állítja össze a költeményeket, okvetlen fel kell kutatni forrásaikat, már amennyire csak módunkban áll.

Kétszeresen fontos ez a vizsgálat épen Arany balladáinál. E szűkszavu, homályos, merész ugrásokat kedvelő költeményeknek valósággal felvilágosító kommentárja egy-egy forrásuknak ismerete. A népköltő nemcsak azért énekelhetett lyrikus izgatottsággal, mert hallgatóinak felcsigázott képzelme kiegészítette az elhagyott részeket, a kétes vonatkozásokat, hanem mert a szavain csüggők ismer-

¹ Képes Irodalomtörténet II. 569 I. (I. kiadás).

ték az eseményt személyes tudomásból vagy mendemondából. A műballadánál e hagyományt az írott forrás ismerete pótolja s felvilágosítja, kiegészíti kétségtelen hitelességgel a költeménynek számos hézagát.

Balladaköltését Arany az ötvenes években egy nagyobb cyclussal akarta megkezdeni, a milyen a Cidrománczkörben vagy a szerb románczkörökben, közelebről a műköltészetben Garay *Árpádok*-jában lebeghetett szeme előtt. A Hunyadiak történetét akarta feldolgozni egy nagyszabású koszorúban. Czuczor már e feladatot is megkísérelte közvetlen ő előtte. *Hunyadi*-ját nem bírván befejezni — mindössze nyolcz énekig vitte — kisebb lélegzetű költeményekben igyekezett értékesíteni a felgyűlt anyagot. Három költeménye készült el a cyclusból: *Hunyadi*, *Hunyadi és neje*, *Hunyadi halála*, *A legszebb ének*. *Hunyadi*t a vajdahunyadi vár fokán tünteti fel rettenthetetlen vitézi fenségében és lelki egyenes-ségében; *Hunyadi és neje* családi körébe vezet s keblének gyengédebb érzéseit illeti, végre *Hunyadi halála* az elaggott hőst mutatja, a mint a nándorfehérvári győzelem után két fiának, a főpapoknak, főnemeseknek körében lelkét visszaadja teremőjének s Mihály arkangyal az égbe ragadja. *A legszebb ének* már Mátyás udvarában visz. De Aranyak sem adatott meg a cyclus b fejezése. Mindössze öt ballada készült el belőle: *Hunyadi csillaga*, *Both bajnok özvegye*, *Szibinyáni Jank*, *V. László*, *Mátyás anyja*. Maga írta később: »Meg kelle győződnöm, hogy százával a ballada nehezen jő s ha ihlet jőne is, egység bajosan lesz.« *Kapisztrán* már csak töredék marad.

Eposz és drámaköltészetünk már évtizedek óta szintén nagy kedvvel rajzolta a Hunyadiak pályáját. A magyar irodalom föllendülése jóformán velük kezdődik. Bessenyei *Hunyadi László*-ja egyike első drámáinak. Ezt dolgozta át Virág Benedek is később. Bessenyei után Szentjóni Szabó László írja meg *Mátyás király*-át, hol Mátyást a XVIII. századbeli drámairók módjára ideálkirálynak tünteti fel, Kisfaludy Sándor nagy magyar történelmi drámát akar írni Hunyadi Jánosról és Lászlóról két részben. Helyesen jegyzi meg Bayer József: A »Hunyadi ház nagy népszerűségének nem utolsó bizonyága, hogy a megszületett magyar színpad nemcsak első drámái, de első vígjátéka központjába is a Hunyadi ház egy-egy tagját állítja.«¹ Az első Hunyadi-vígjáték szerzője Horváth Ádám, a ki már ifjúkorában kísérletet tett *Fogoly Hunyadi*-jával; vígjátékának címe: *A tétényi lány és Mátyás* korában játszik. Lakos János és gróf Teleky László Hunyadi-drámái elvesztek; ezeket követte P. Szentmiklóssy Alajos *Hunyadi László* című érzékeny játéka, Vörösmarty *Czilley és a Hunyadiak* drámája és Tóth Lőrincz *Hunyadi László*-ja. A vígjáték azontúl is foglalalkozik velük: Kisfaludy *Mátyás deák*-ja, Nagy Eleknek *Három Hunya-*

¹ A magyar drámairodalom története. I. 286 l.

di-ja. Vályi Nagy Ferencz eposzt írt Hunyadi Jánosról s ugyancsak Hunyadi a hőse P. Horváth Ádám *Hunniász*-ának.

Ez epikus költemények és drámák különösen Hunyadi János nagyszerű tetteivel, Lászlónak rettentő halálával és Mátyás lovagi kalandjaival akarnak hatni, a középkornak — melyet bemutatni főtörekvésük — különböző oldalait rajzolván. Aranyt más szempont is vezeti, épen úgy mint *Toldija*-ban, mint mindjárt látni fogjuk.

Both bajnok özvegyében mint elhagyott, szegény, árva fiut látjuk Hunyadi Jánost. A rokonság elvette mindenüket, csak a szerető jó anyának gondja örökdik fölötté és kis testvérei fölött s tartja melegen szívében bajnok atyjának emlékét. Szibinyáni Jánk már az életbe kikerült ifjút mutatja. Hunyadi Lazárevics udvarába jó Szerbiába, mint apród; mi módon: nem mondja el a költő. Nem segíti családi tradíció, még csak nemzeti se, egyedül magára, saját egyéniségére van utalva. Megnyeri az idegen fejedelem szeretét s egy hajtóvadászaton egy véletlenül fölbukkant farkas elejtésével magára vonja Zsigmond király figyelmét, a ki ép vendégül időz ott. Ez udvarába viszi; pályája meg van alapítva. A mit elért, magának köszönheti, saját karjának, fejének — Isten után. A költemény vége egy pillantást is enged dicső jövőjébe.

A *cycilus* itt nagy hézagot mutat. V. László és Mátyás anyja már Hunyadi János fiáról szól. Az a László kivégzését követő borzalmas éjt rajzolja: a fogoly nemesek szökését, a király vizióit, örült futását, tragikus bűnhődését, ez az anyai szeretet megindító hatalmát. Mátyás fogva van Prágában Podjebrádnál, 50,000 arany a váltságdíj érte. Hunyadiné elküldi szívesen. csak fiát ne érje baj s a holló, a Hunyadiak hű madara, elviszi róla a levelet s meghozza Mátyás válaszát.

Nincsen-e e balladák és Arany *Toldija* közt összefüggés nemcsak az alapfelfogásban, de az egyes részletekben is? Én a Toldi költőjének lelkét látom e történetekben. Toldi otthon van Nagyfaluban özvegy anyjával, árván, elhagyottan, mint Hunyadi János a vajdahunyadi kis házban. A kapzsi rokonhadat György képviseli, a ki dandárjával időnkint megszállja Nagyfalut, a kész haszonnak egyfelét fölenni, más felét tarsolyába tenni. De bajnok atyjának vitézsége lelkesíti Toldit is, mint Hunyadi Jánost, ő se akarja meggyalázni a nemzetségét. Neki is első nagyobb tette egy farkaskaland, mint Szibinyáni Jánknak; aztán idegenbe vándorol, Budára, a hol senki se ismeri, senki se segíti őt se. Csak a szerető anyai gond követi lépteit, mint Mátyásét: édesanyja »aranynyal-ezüsttel« megváltja nyomorából. A hű Benczét, a család régi szolgáját küldi hozzá, míg Mátyás anyjában a holló veszi át e szerepet az ajánlkozó cselédektől. Most magára vonhatja Toldi is királyja figyelmét; mint középkori lovag megillető helyére kerül, a királyi udvarba, dicső jövőjének misem állja többé útját. Nemzetének kiváló fia lesz ő is, mint Hunyadi János.

Ime észrevétlen, öntudatlan így ismétlődött a költőben egyazon lelki folyamat s hozott létre külsőleg oly különböző termékeket. Mert mindnyájunk lelki tartalma aránylag csak kevés alapképzetre vihető vissza és még a szellemóriások is ismétlik önmagukat, ha képzeletük tarka szövevényeit fölfejtegetjük.

Hunyadi János pályája nem csak Aranyra hatott a feltörekvő egyéniség erejével. Maguk kortársai is csodálták s talán ez a lélektani oka ama mondáknak, melyek előkelő családokkal igyekeztek összekötni származását, hogy így nagyságának mintegy biztosabb alapot szerezzenek. Már. V. László diplomája kiemeli e körülményt: »Hunyadi János azon volt, hogy a mit sokan mások segítségével s magok eleinek nagyságával tettek magokévé: ő arra maga fáradságával, jeles cselekedeteivel, nagy elméjével, fáradhatatlan voltával léphessen reá.«¹ Érdekes azután tovább kísérni a Hunyadi eredete körül kifejtett százados vitát. V László korában még mindenki jól ismerte alacsony eredetét; később csak fényes pályájának, nagy tetteinek emléke élt már s ekkor alacsony származása hihetetlennek tetszett az aristokratikusan gondolkodó kor előtt. Ekkor áll elő Bonfini a maga teoriájával, hogy Hunyadi a régi római Corvinusoktól, névszerint Messala Corvinustól származik; támogatja ebben Aeneas Sylvius nézete is, a kinek tudomása volt Hunyadi oláh eredetéről. Itt azonban még nem állt meg a renaissance-udvaronc, hanem a Corvinusokat felviszi a sabin eredetű Valeriusokig, a kiket Lacedaemonból költöztet be, a lacedaemoniakat azután Heraklestől származtatja, a ki maga tudvalevőleg Zeustól és Taygetától eredt s így Hunyadi János családfája épenséggel Zeusnál kezdődik. Ennél előkelőbb eredetet, főleg a renaissance korban, már csakugyan nem lehet kívánni. Ugyancsak Bonfinius mondja el először a gyűrűs holló mondáját, mely szerint Hunyadi Zsigmond királynak lenne törvénytelen fia. Bonfinius természetesen tagadja ezt, de Székely István, Pethő Gergely és Heltai elhiszik és széltében terjesztik. A renaissance fogalmai szerint különben ebben sem lenne semmi kivétel. A múlt században Cornides Dániel egy lengyelországi Korvin nevű nagy és régi familiával hozza össze Hunyadi Jánost, a mely familiának a czimere egy veres mezőn vagy udvaron orrában arany gyűrűt tartó holló. Budai Ferencz szerint Hunyadi »valami erdélyi közönséges nemes magyarnak gyermeke volt, de a kinek nevét tőlünk a régiség eltitkolta.« Azt, hogy atyja Woik Buti lett volna, már Budai valószínűnek tartja. Még a Tudományos Gyűjtemény írói is — a hol e kérdés többször megfordult — köztük Kazinczy Ferencz is, elvetvén a régibb csodás magyarázatokat, Hunyadi nemes eredetét vitatják, mígnem a harminczas-egyvenes évek írói büszkén kezdenek Hunyadi pályájára, mint az egyéni kiválóság jogos diadalára, mutatni. Egyikük, Péczely József, híven

¹ Horvát Ádám fordítása Hunniásához, 1787. 225 l.).

tolmácsolja a kor nézetét: »Egy férfiú, ki születés, vagyon, pártfogás nélkül, oly országban, hol ezek a leghatalmasabb emelők, ismeretlen a tisztségvadászok fogásaival, az udvariak hízelgései-vel, egyedül saját erejére, érdemeire támaszkodva, eljut, hova nem vágyott, hova mellette annyian vágytak, a polgárnak, alattvalónak elérhető legfelsőbb polczra: egy ily férfiú dicsősége nemzetének, dísze az emberiségnek. (A magyarok története II. 212).

Arany e felfogásra nem igen kapott költőtársaitól ihletést. Csak Czuczor és Garay költeményeit emelhetjük ki mégis, a kik Hunyadi Mátyás népi származását említik, mintegy éreztetve, mire vihet az egyéni kiválóság, ha a társadalom nem vet utjába akadályt. De e kor minden törekvése az egyén e szabadságának kivívására irányult s Arany méltóan és világos célzattal fejezte ki.

A mi már most közvetlen forrásait illeti, ezeket azon történetíróknál találjuk legnagyobb részét, a kik Arany rendelkezésére álltak, a kikből az eseményt ő maga is tudta.

A Hunyadiak első balladájánál — a keletkezés időrendjében az utolsónál — Arany nagyobb szabadsággal járt el, mint a többieknél, a melyeknek forrását kikutatnunk sikerült. Az egész Telekynek *A Hunyadiak kora* című munkáján alapul, de Arany saját leleményének is bő teret juttat benne. Teleky bőven tárgyalja Hunyadi eredetét s az összes hagyományokat történeti kritika alá fogja. Arany szintén elejti a mondát, mely Hunyadi származását Zsigmondhoz fűzi s a positivebb adatokra támaszkodik, melyek azután — saját leleményével megtoldva — költői célját is jobban szolgálják. Nézzük, mi állt rendelkezésére!

»Az egykorú írók és oklevelek — Teleky szerint — egyhangulag bizonyítják, hogy Hunyadi János nem vette eredetét valamely előkelő, fényes családból. Egyenesen erre mutat az is, hogy *anyja, első férjének halála után*, egy ismeretlen nemzetségű Csolnokosi Jarisló nevű emberhez ment férjhez, ki már Hunyadi Jánostól nyerte adománylevelét Csolnokos helységre iránt.«

Ime Hunyadi közepes származása, anyjának özvegyiségre jutása.

»Atyját Bonfin *Bud*-nak nevezi. Ez az íróknál Buth vagy Buthus, Butho, Buthoe, Voyk Butus, *Voik Buthi*¹ vagy Vuk Buti, oklevelekben Woyk vagy Wayk nevezet alatt is fordul elő.«

»Oklevelekből tudjuk, hogy a holló czímerrel már elei éltek, Hunyadot birták és már *apja udvari lovag* (miles aulicus, fényes udvari hivatal) volt.«

»Szinte bizonyosnak mondhatjuk, hogy Hunyadink mind atyjára, mind anyjára nézve valóságos sajátunk, valószínűnél talán többnek, hogy a már előbb virágzott Hunyadi családnak ivadéka, kétségen kivülinek, hogy már *ősei birtokos magyar nemesek voltak*, a holló czímerrel a magyar királyok adományából éltek és külö

¹ Így Heltai nevezi: Magy. krón Id. 338 l.

nősen *már atyja érdemei tekintetéből, megkülönböztetett, Zsigmond király figyelmét magára vonta és mint lovag, udvarába vétetett fel.*»

»Egyedül Chalkokondylas mondja a régiebbek közül azt nyilván, hogy a *kormányzó Erdélyben született, még pedig Hunyad városában.* Ez a legvalószínűbb az eddig mondottakhoz képest, anynyival inkább, mivel Janus Pannonius neki írt síriratában némi költői homályban, Cuspinianus tisztán csakugyan Hunyadon, Wrancsics Antal pedig Hátszegen és így megint Hunyadhoz közel születettnek mondják őt.«

Ez adatokból kitűnik, hogy Hunyadi atyját Buthi Woyknak nevezték, — Arany átirása szerint Both bajnok, — hogy katona volt Zsigmond seregében és kitüntette magát s hogy a család birtoka Hunyad volt Erdélyben. Arany ez adatokat az előbbi adattal kombinálja, midőn Hunyadiné özvegyességét Both bajnok elestének tulajdonítja. Mint katonának könnyen lehetett ez a sorsa, de határozott adat nincs reá.

A mi a Hunyadi családot, a neveletlen négy magzatot illeti, ezt szintén Telekyből tudhatta Arany.

»Hasonnevű *fivérén* kívül voltak Hunyadinak több nővérei is. Az *egyiket*, Máriát vagy Marinát Argyesi Manzilla az oláh vajdák vérségéből vette el. A *második*, kinek keresztneme nem tudatik, Székely János bánnak és Székely Tamás vránai perjelnek volt anyja. Egy *harmadik*, Klára, csak anyjára nézve volt vele testvér, gyaníthatólag a Csolnokosiak közül és egy oklevélben mint Dengeleghi Pongrácz vajda özvegye László, János és András fiaival fordul elő, kik közül János hasonlólag erdélyi vajda volt Mátyás alatt.«

Ennyi a költemény tárgyára vonatkozó pozitív adat Telekyben. Nincs tehát arról szó, mintha Hunyadi atyjának halála után a rokonhad kiüzte volna a családot őslakából és hatalommal elfoglalta volna birtokát s Hunyadiné a város alatt kényszerült volna meghúzódni gyermekeivel, mint egy második szent Erzsébet. Ez egészen Arany leleménye. De még erre is talált Telekynél nyomokat. Csak nyomokat, melyeket szabadon alakított.

»Egy újabb időben felfedezett oklevél szerint Zsigmond 1409. Hunyadi János atyját és osztályos rokonait megajándékozta Hunyad helységével, még pedig új adomány czíme alatt; mi kétségen kívül oda mutat, hogy már Hunyadi János ősei is birtokában voltak ezen jószágoknak és így annak családja már több nemzedékeken keresztül a magyar birtokos nemesek sorába tartozott.«

E szerint a Hunyadi családot *kétszer* ajándékozták meg Hunyad birtokával, első ízben tehát valami módon elvesztették. Hogy ezt az osztályos rokonhad cselekedte, az a középkorban dívott rablások történetét ismervén, egészen közönségesnek és így valószínűnek is látszik. Arany tehát bizvást telvehette motívumul.

Mégis ezt sem vette egészen a levegőből. Teleky Kerchelich nyomán felemlíti a »Zágrábi és varasdi nemeseknek egy panaszos levelét a magyar országgyűlés előtt 1447-ben némely jószágok hatalmas elfoglalása miatt, állítólag a kormányzó ellen, melyben az mindjárt a bevezetésben Hunyadi Székely Jánosnak nevezetik. Az itt előadott panasz Hunyadi kormányzót semmikép sem illetheti, mert ez ezen egész évben az ország kormányával elfoglalva, Tótországban, hol sem birtoka, sem családi összeköttetése nem volt, különben is, nem fordult meg és így a kérdéses hatalmaskodásokat nem követhette el: de illetheti és illeti is Zékely Jánost, Hunyadi rokonát, ki mint tudva van és mi is alább meglátjuk, ezen évben küldetett le, mint tótországi bán, egyenesen ezen két panaszt tevő nyakas és a Cilleiekkal tartó vármegyék megzabolására; ez tehát erővel lépven fel, könnyen adhatott alkalmat a vádra.«

Arany tehát ezt a két adatot összevegyítette s ezt amannak megokolásául használta. Csak a helyet és időt kellett megváltoztatnia. A tótországi rokont erdélyinek vette és a birtokháborítást előbbre, abba a kritikus időbe helyezte, a mikor Hunyadi apja, Both bajnok, elhunytával Hunyadiné épen magára maradt s így megtámadására az idő legalkalmasabbnak látszott. Így egyszersmind Hunyadit nemesi származása daczára oly alacsony sorsba helyezte, melyből csak saját egyéni kiválósága vívhatta ki, — szórul szóra mint Toldit.

ZLINSZKY ALADÁR.